

LUCIJE ANEJ SENEKA: PRIRODOSLOVNA PITANJA

preveo s latinskoga jezika:
LEO ZUANOVIĆ
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
vgimnlz@gmail.com

NAPOMENA PREVODITELJA

Traduttore, traditore ‘prevoditelj – iznevjeritelj’. Svaki je prijevod interpretacija, gotovo nikad u potpunosti vjerna izvornom orječju (tekstu), a u slučaju oriječene filosofije javlja se rizik, ili zlonamjernicima prilika, da *traduttore* postane *ingannatore* ‘obmanitelj’ – da prevoditelj obmane, hotice ili nehotice, čitatelja glede pravoga smisla filosofove ili filosofičine misli. Ne bismo li barem dijelom doskočili toj klopci, u prijevodu su polunavodnicima <...> označene iole „opasnije” riječi kojih nema u izvornom orječju, ali koje povećavaju razumljivost i tečnost prijevoda; dodane su i bilješke u kojima se pokušava protumačiti ili dopuniti teže razumljiva mjesta te su gdjegdje u zagradama navedeni izvorni latinski izričaji.

U prevodenju je zavladao nerazuman stav da prevoditelj orječje ima „prilagoditi čitatelju”, dakle pojednostaviti ga sadržajno i jezično, prilagoditi ga čitateljevim navodno ograničenim shvaćanjima i jezičnim znanjima, okljaštriti misao i izraz ne bi li čitatelj, navodno priprost i priglup, bez puno poteškôća preživio orječje. To se posebno očituje u nesposobnosti, ili nespremnosti, prevoditeljâ da do tada u odredišnom jeziku nepostojeći pojam spretno zaodjenu novoskrojenim jezičnim ruhom koje će pristajati uz „obline” onog izvorno mišljenog u pojmu. Umjesto toga, pribjegava se prepričavanju sadržaja pojma ili istoznačnicama, koje to naravno nikada nisu. Nejasno je i neshvatljivo zašto bi ikoje misleće biće, a ponajmanje filsofa, ograničavala duhovno-jezična *jalovost* njegovih istojezičnikâ, zašto se ne bi smio poslužiti tvorbeno-izražajnim mogućnostima svojega jezika, u neku ruku člancima svojega duha, kako bi spretno izrazio novopridošli sadržaj. Nismo stoga prezali tako postupiti, ondje dakako gdje je to bilo najbolje rješenje.

Postoji više inačica izvornog, latinskog orječja ovoga djela uslijed raznolikih čitânjâ u rukopisima, a mi smo se služili orječjem koje je uspostavljeno u izdanju *Questioni naturali di Lucio Anneo Seneca, a cura di Dionigi Vottero, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1998. [1989.¹]*. Izvor za orječja u bilješkama je <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

Knjiga 1 – Nebeske vatre

Proslav

[1] Kolika je razlika između filosofije, Lucilije izvršnice, i drugih umijéćá, tolika je, smatram, razlika u samoj filosofiji između onoga dijela koji se bavi ljudima i ovoga koji se bavi bogovima. Uzvišeniji je ovaj dio, i srčaniji: mnogo si je toga dopustio, nije bio očima zadovoljan, naslutio je da postoji nešto većeⁱ, uz to i ljepše, što je priroda stavila izvan «našega» vidokruga.

[2] Jednom riječju, razlika je između tih dvaju dijelova tolika, kolika je između boga i čovjeka. Jedan dio poučava što treba raditi na Zemlji; drugi što se radi na nebu. Jedan dio razbija naše zablude i primiće svjetlo da se njime razriješe životne neizvjesnosti; drugi se dio izdiže daleko nad ovu mrklinuⁱⁱ u kojoj se komešamoⁱⁱⁱ i, istrгнуvši nas iz tame, vodi onamo odakle svijetli.

[3] Ja doista «tek» tada izražavam zahvalnost prirodi kada ju vidim, ne s ove strane koja je javna, već kad prodrem u njezine skrovitije dijelove: kada učim što je materija univerzuma, tko mu je tvorac ili čuvar; što je bog; je li sav usmjeren na sebe ili se katkad obazre^{iv} na nas; čini li svaki dan nešto ili je načinio «sve» odjednom; je li dio svijeta ili svijet; je li mu dopušteno da i dandanas donese odluku i ukine neki dio zakona sudbine, ili bi to značilo umanjenje «njegove» veličanstvenosti i priznanje pogreške da je načinio nešto što treba izmijeniti. Naime, nužno je da se njemu, kojemu se ne može sviđati^v ništa doli najboljega, sviđa «uvijek» isto; niti je zbog toga manje slobodan i vlastan nad sobom^{vi} – on je naime sam svoja nužnost.

[4] Da mi nije dano da pristupim ovim «pitanjima», ne bi se bilo vrijedilo roditi. Naime, zbog čega bih se to trebao radovati što sam smješten među žive? Možda zbog toga da procjeđujem^{vii} «kroza se» íće i piće? Da ovo slabunjavo i mlitavo tijelo, koje će propasti ako se stalno ne puni, krpam i živim kao njegovatelj bolesna čovjeka? Da se bojim smrti, jedinog za što se radamo? Oduzmeš li ovo neprocjenjivo dobro, ne vrijedi život toliko da se znojim, da se uzrujavam.

[5] O, kako li je prezrena stvar čovjek ako se ne uzdigne ponad ljudskoga (*humana*)! Dokle god se rvemo sa strastima, što veličanstvenog činimo? Čak ako i jesmo nadmoćniji, nakaze^{viii} pobjeđujemo! Zbog čega da se ponosimo samima sobom jer nismo slični najgorima? Ne vidim zašto bi bio sa sobom zadovoljan onaj tko je otporniji «od ostalih» u bolnici.^{ix}

[6] Velika je razlika između tjelesne snage i dobrog zdravlja. Umaknuo si poro-

cima duha: lice ti nije prijetvorno niti ti je govor udešen po tuđoj volji, srce ti nije uvijeno^x, nema u tebe pohlepe, koja samoj sebi uskraćuje što god je svima «drugima» oduzela, ni «ljubavi prema» raskoši, koja na sramotan način baca novac, ne bi li ga na «još» sramotniji povratila; nema ni častohleplja, koje te k časti^{xi} neće odvesti osim nečasnim putevima. Nisi još uvijek ništa postigao: mnogočemu si umaknuo, ali sebi još ne! Naime, ta vrlina kojoj težimo veličanstvena je ne zato što je samo po sebi blaženo biti oslobođen od zla, već zato što labavi okove duha (*laxat animum*) i priprema ga za spoznaju nebesnina^{xii} te ga dostojnim čini da dođe u zajedništvo s bogom (*consortium*).

[7] «Duh» postiže dovrhunjenje^{xiii} i puninu dobrobiti ljudskoga položaja^{xiv} (*bonum sortis humanae*) tada kada se, pogazivši svo zlo, uputi k visinama i prispije u unutrašnja jezdra prirode. Tada, dok luta među samim zvijezdama, godi mu smijati se bogataškim podovima^{xv} i čitavoj Zemlji s njezinim zlatom – i ne mislim samo na ono koje je iznijela «na površinu» i dala kovnici na kovanje, nego i na ono koje čuva na skrivenom poradi pohlepe budućih naraštaja.

[8] Ne može «duh» prezirati trijemove^{xvi} i kasetirane stropove bjelokosnog sjaja, uređene šumarke^{xvii} i u kuće preusmjerene rijeke^{xviii}, prije nego što obide čitav svijet i gledajući s visoka^{xix} odozgo krug zemaljski – uzan i velikim dijelom prekriven morem, a tamo gdje i viri iz vode, nadaleko i naširoko zapušten, te ili spaljen ili zaleđen – kaže samom sebi: „Ovo je ta točka^{xx} koja se među tolikim narodima ognjem i mačem dijeli!?”

[9] O kako su smiješne granice smrtinikā! Neka naše carstvo drži Dačane s druge strane Isterā^{xxi}, a Tračane neka zatvori Hemskim gorjem^{xxii}; Partima neka se prepriječi Eufkrat; Dunav neka razmeđuje sarmatske «krajeve» od rimskih; Rajna neka ograničava Germaniju; neka Pirineji uzdižu svoj središnji greben između galskih i hispanskih provincija; neka između Egipta i Etiopljana leži surova pješčana pustoš... [10] Kad bi tko mravima dao razumnost čovjeka (*intellectum*), ne bi li i oni podijelili jedno gumno na mnogo provincijā?!

Kad se uzdigneš među one istinski velike «i važne stvari», svaki put kad budeš ugledao vojske kako marširaju s uspravljenim stjegovima i, kao da se nešto važno događa, konjicu kako čas izvida u daljini, čas se zbija uz bokove, s milinom ćeš reći: „Po polju travom crna povorka juri”^{xxiii}. Mravlje je to trčkanje simo-tamo, mrávā što se pate na tijesnom prostoru (*in angusto*). Koja je razlika između njih i nas, osim dimenzija majušnog tjelešca?

[11] Točkica je to na čemu plovite, na čemu ratujete, na čemu raspoređujete «vaša» kraljevstva – minijturna, čak i kad ih s obiju strana oplakuje Okèân^{xxiv}. Gore su golema prostranstva, kojih je u posjed duh pripušten doći, no samo ako je ponio sa sobom što je moguće manje iz tijela, samo ako je otro svu prljavštinu te, neopterećen i lagan, uz to zadovoljan s malo (*modico*), sunuo!^{xxv}

[12] Dotakavši ta «prostranstva», hrani se, raste i, kanda oslobođen òkōvā, vraća se u izvor; a kao dokaz svoje božanstvenosti ima to što uživa (*delectant*) u božanskim «stvarima». Ni ne sudjeluje u njima kao u tuđim stvarima, već kao u svojim: bezbrižno gleda zalaske i izlaske zvijezdā i njihove tako različite, a skladne staze. Promatra gdje svaka zvijezda počinje pokazivati Zemlji svoje svjetlo, gdje je najviša i najdalja točka njezine putanje, koliko se daleko spušta «na obzoru». Kao znatiželjan «i poman» gledatelj pretresa sve pojedinosti i ispituje. A zašto i ne bi? Zna da se to «sve» njega tiče.

[13] Tada prezire tjesnoću (*angustias*) prethodne postojbine. Jer kolika je udaljenost od najudaljenijih obala Hispanije do Indije? Put od nekoličak^{xxvi} dánā ako brod plovi uz povoljan vjetar. A ono nebesko područje pruža najbržoj zvijezdi^{xxvii}, koja nigdje ne zastaje i održava stalnu brzinu, put od trideset godina! Ondje tek uči ono što je dugo tražio: ondje počinje poznavati boga. Što je bog? Um (*mens*) univerzuma. Što je bog? Cjelina onoga što vidiš i cjelina onoga što ne vidiš. Tek tako mu se pridaje njegova «dužna» veličina – veličina od koje se ništa veće ne može zamisliti – «samo» ako je on sâm sve i drži (*tenet*) svoje djelo i izvana i iznutra.

[14] Koja je dakle razlika između božje prirode i naše? Bolji dio nas je duh: a u njemu niti jedan dio nije izvan duha; on je u cijelosti razum (*ratio*). Dok međutim tolika zabluda drži svijet smrtnikā da ovo, od čega nema niti ičeg ljepšeg niti uređenijeg niti postojanijeg u naumu (*in proposito constantius*), ljudi smatraju nečim nehوتيčnim (*fortuitum*) što se okreće na osnovi slučajnosti^{xxviii}, te stoga uskomešanim među gromovima, oblacima, olujama i ostalime čime Zemlja i Zemljino susjedstvo^{xxix} biva potresano.

[15] I nije ta ludost ograničena na puk, već je zarazila i one koji se profesionalno bave mudročću. Ima onih koji misle da oni sami imaju duh, i to duh koji provida i rukovodi svim pojedinostima, i svojim i tuđima, a da ovaj pak univerzum, u kojem smo također i mi, nema učešća u razboritosti (*expers consilii*), te da je nošen nekom nasumičnošću (*temeritate*) ili prirodom koja ne zna što radi.

[16] Koliko smatraš da vrijedi spoznati ‹sve› to i utvrditi mede ‹božanskim› stvarima? ‹Naprimjer,› kolika je božja moć? Oblikuje li bog sam sebi materiju ili rabi ‹već› danu? Što prethodi čemu, materija ideji ili ideja materiji? Uspijeva li bogu što god hoće, ili ga u mnogim slučajevima iznevjerava ono s čime radi – i velik umjetnik mnogo toga loše oblikuje, ne zato što bi njegovo umijeće bilo manjkavo, nego zato što je ono na čemu se umijeće primjenjuje često neposlušno prema ‹samom› umijeću.

[17] Ove ‹stvari› razvidati, o njima učiti, njima se posvetiti, ne znači li to prekoračiti svoju smrtnost i upisati se u bolji stalež (*sortem*)?^{xxx} Pitaš me: „Što će ti ‹sve› to koristiti?” Ako ništa drugo, sigurno ovo: znat ću, premjerivši Boga, da je sve ‹ostalo› tijesno (*angusta*).

Rječnik odabranih filozofijskih pojmova

<i>affectus</i>	strast
<i>animus</i>	duh
<i>consilium</i>	razboritost // promisao, zasnov, plan
<i>fortuitum</i>	nešto nehотиčno, djelo slučaja (lat. <i>fors</i>)
<i>intellectus</i>	razumnost, razumlje, razumijevanje
<i>mens</i>	um
<i>prōpositum</i>	naum
<i>ratio</i>	razum
<i>temeritās</i>	nasumičnost

BILJEŠKE

Pokrate

ČPL – *Čudoredna pisma Luciliju*. Ovo je djelo u cijelosti prevedeno i objavljeno u izdanju *Demetre* pod naslovom *Moralna pisma Luciliju* (prvi tom 2013., drugi tom 2016.), no prijevod mjesta koja ovdje navodimo nije nam bio podesan zbog preslobodna prijevoda ključnih pojmova i izražā, stoga ta mjesta donosimo u našem prijevodu.

ⁱ S konotacijom ‘važnije’.

ⁱⁱ *mrklina*, lat. *caligo* ‘gusta, mračna, neprozirna magla ili dim, maglušina’, ‘stanje kada se ne vidi, mrklina, nevidjelica’, ‘mrak ili magla na očima, pomračen ili zamagljen vid’, pa ‘duševna tmina, duhovni mrak, mrak neznanja’. Čest motiv u Seneke, vidi npr. *De vita beata* 1, 1. „Svi ljudi žele živjeti u blaženstvu, brate Galione, no oči su im zastrte maglom (*caligant*), pa ne vide jasno što je to što čini život blaženim.” Usp. i Ciceron, *Tusculanae disputationes*, 1, 64: „[filosofija] je razagnala, kanda s očiju, maglu (*caliginem*) s duha kako bismo vidjeli sve što je gore, što je dolje, što je prvo, što je posljednje i ono što je između”.

ⁱⁱⁱ *komešamo se*, lat. *volutamur*, doslovno ‘valjamo se’. Usp. ČPL, XCIX, 9 „Nema ničega što nije nepostojano i varljivo i promjenjivije od bilo kojeg vremena [u atmosferskom smislu]: sve skupa biva bacano amo-tamo ‹kao brod u oluji› i prelazi u svoju suprotnost po naredbi sudbine (*fortuna*), i u tolikom komešanju (*volutatione*) svega ljudskoga nikomu ništa nije izvjesno osim smrti.”

iv Izraz iz religijskog konteksta s konotacijom: *pokaže brigu za nas*.

v U latinskoj gl. *placēre* pored osnovnog značenja 'dopadati se, sviđati se, biti po volji' ima i značenje 'biti nečijom voljom' u smislu 'biti nečijom zapovijedi', naročito o nekom autoritetu, npr. senatu ili bogovima. Tako se primjerice kaže *senatui placet...* 'senatu se sviđa, tj. volja je senata da..., senat zapovijeda da...?'

vi *vlastan nad sobom*, lat. *potens _{ui}* – koji ima vlast, moć nad sobom, koji je sam svoj gospodar, koji je nezavisan.

Napomena: ovo *sui* 'nad sobom' je konjektura priređivača latinskog orječja kojim smo se služili. Bez *sui* značenje bi bilo 'niti je zbog toga manje slobodan i moćan'.

vii Seneka tu reducira ljudsko tijelo pretpostavljivo na *saccus* – vreću za procjeđivanje (vina, masti, meda, ...), dakle na filter za hranu i piće. Vidi odmah poslije *punim, krpam*. Usp. *ČPL*, 77, 16. [o osobi koja se u životu toliko nauživala vina da ga je sita te joj je postalo mrsko] „nema nikakve razlike prode li kroz tvoj mjehur stotinu ili tisuću amfora vina – ti si vreća za procjeđivanje!”

viii Sporno mjesto. Lat. *portenta* 'čudovišta, nakaze, sablasti'. Obično se uzima da je *portenta* objekt glagola *vīncimus* 'pobjeđujemo', i, važnije, da se odnosi na *strasti* iz prethodne rečenice. No nekim je tumačima nejasno zašto bi svladavanje strasti-čudovišta bila mala stvar. Nadalje, nejasno je kako sljedeća rečenica *Zbog čega... jer nismo slični najgorima?* logički slijedi iz toga. Stoga neki misle da je *portenta* subjekt uz predikat *vīncimus*, pa bi značenje bilo 'mi pobjeđujemo kao čudovišta', tj. dokle god se borimo sa strastima mi smo čudovišta čak ako i pobjeđujemo u toj borbi. No moglo bi biti da *portenta* jest gramatički objekt, ali da se *ne* odnosi na *strasti*, već da se Seneka njime referira na *čudovišne, sablazne ljude*, na (*moralne*) *nakaze*, kao što to čini malo kasnije na mjestu 16, 3 gdje se na jednog seksualnog razvratnika referira s *portentum illud* 'ona nakaza'; a time i ostatak odlomka dobiva smisao: *sve dok se borimo sa strastima, čak ako u tim borbama jesmo jači od njih, mi smo i dalje u istom borilištu kao i „nakaze”, u istom borilištu u kojem se sa svojim strastima bore sablazni ljudi; njih, doduše, njihove strasti svladavaju, a nas naše strasti ne, no „zašto bismo se ponosili samima sobom [samo zato] što nismo slični najgorim ljudima?”. Tj. iako mi pobjeđujemo u borbama sa svojim strastima, a oni ne, nema razloga da budemo zadovoljni sa samima sobom samo zato što smo jači od bolesnih ljudi jerbo smo mi i dalje bolesni dokle god se borimo sa strastima, pa neka i pobjeđujemo. Prava je pobjeda, čini se, napuštanje te borbe i izlazak iz bolnice.*

ix Usp. *ČPL*, LXXIX, 11-12 „A i nije to dobrina (*bonitas*) – biti bolji od najgorih. Ta tko bi se hvalisao svojim očima tko samo naslućuje danju svjetlost? Onaj komu Sunce sja kroz maglu (*caliginem*), pa makar bio zadovoljan što je izbjegao mrak, još ne uživa u dobrobiti svjetlosti! [12] Tada će naš duh imati zašto da si čestita kad, pušten (*emissus*) iz ovog mraka (*tenebris*) u kojem se komeša, ne bude slabim vidom gledao jasnote u daljini (*clara prospexerit*), već kad pripusti u sebe svo danje svjetlo i bude vraćen na svoje nebo, kad povrti mjesto koje je zauzeo ždrijebom rođenja (*sorte nascendi*). Gore ga zovu njegova počela (*initia*)! A bit će ondje i prije nego što se izbavi iz ovog zatvora (jednom) kada se otarasi pöröka te čist i lagan sune (*emicuerit*) u božanske misli (*cogitationes divinas*).”

x Tj. jasno je što ti je na srcu.

xi *čast* – u smislu 'visoki položaj, visoki čin, visoko zvanje'.

xii *nebesnine*, lat. *caelestia* 'nebesne stvari, stvari na nebesima'.

xiii *dovrhunjenje* 'dovrhunjenost, dovedenost do vrhunca, potpunog ostvarenja, savršenstva', lat. *consummatum* (*bonum*) < *consummare* 'dovrhiniti' – od toga glagola dolazi izraz „konzimirati brak”, a ne od gl. *consumere* 'trošiti'.

xiv Usp. *ČPL*, LIX, 14 „Ako nikada nisi snuđen, ako ti nikakva nada ne uznemirava duh iščekivanjem budućnosti, ako ti danju i noću duh, uspravan i zadovoljan samim sobom, drži primjeren i jednak stalan smjer (*tenor*), došao si do vrhunca ljudskoga dobra (*ad humani boni summam*).”

Vidi i bilješku xxx.

- xv Imućni su ljudi ukrašavali podove svojih domova mozaicima.
- xvi Seneka izražava prezir prema mramornim trijemovima u *ČPL*, XC, 25.
- xvii Misli se na šumarke zasadene na ravnim krovovima bogataških kuća. Usp. *ČPL*, CXXII, 8. „Ne žive li protivno prirodi oni koji sade voćnjake na vrhovima svojih ‹velebnih› višekatnica? Oni čiji se šumarci njišu na krovovima i najvišim dijelovima kuća, korijenje kojih niče s mjesta gdje bi bilo pretjerano da im dopiru u vrhovi?”
- xviii U *ČPL*, C, 6 kao primjer raskoši Seneka navodi tekuću vodu razvedenu po sobama kuće.
- xix U izvorniku stoji *superne* (=odozgo) *despiciens*, što je dvosmisleno jer gl. *despicere* znači ‘gledati dolje na što’, ali onda i ‘gledati s visoka = gledati s prezirom’, odakle i englesko *despise*.
- xx Zemlja kao *točka*, lat. *punctum*, grč. *στιγμή* – čest motiv u stoičkoj filozofiji. Vidi npr. Marko Aurelije, *Tà eis éautón*, IV, 3: „Jer cijela je Zemlja točka, a ovo ‹naše› obitavalište ‹tek› njen mali kutak [...]”.
- xxi *Ister* ili *Hister* – naziv za donji tok Dunava, niže od Oršave u današnjoj Rumunjskoj. Gornji se tok naziva *Danuvius*.
- xxii Hem (lat. *Haemus*, grč. *Αἴμος*) je antički naziv za Balkan (Staru planinu), koji su tada nastanjivali Tračani.
- xxiii Ovo je naš prijevod stiha iz Vergilijeve *Eneide*, IV, 404 „*it nigrum campis agmen*” temeljen na prijevodu Tome Maretića. Problem s Maretićevim prijevodom „*Po polju travom crna množina se vuče*” je u tome što glagol *it* ‘ide, maršira’ prevodi s ‘vuče se’ što nikako ne odgovara kontekstu i smislu na koji Seneka cilja. Vergilije naime na tom mjestu prisposobljuje užurban odlazak Trojanaca iz Kartage mravljnoj jurnjavi dok skupljaju hranu za zimu, sve je tako užurbano da *vrí od posla staza cijela*.
- xxiv *Okèān* je velika rijeka ili veliko more koje obrubljuje cijelu zemaljsku ploču. Seneka dakle kaže da su ljudska kraljevstva minijaturna i nevažna čak i kada se protežu od jednog kraja Zemlje do drugog.
- xxv *Sunuo*, lat. *emicuit* ‘naglo izletio ‹iz tijela›, prosjevnuo...’. Usp. Senekino djelo *De Consolatione ad Helviam matrem* 11: „[6] Sve to što cijene neuke čudi (*ingenia*) previše odane svojim tijelima: dragulji, zlato, srebro, veliki uglačani okrugli stolovi – sve su to zemaljski tereti, koje neoskrvrnen (*sincerus*) duh koji se sjeća svoje naravi ne može voljeti, i koji će, sâm lagan i neopterećen, kada bude pušten (*emissus*) ‹iz tijela›, sunuti k najvišim visinama (*ad summa emicaturus*). A u međuvremenu će, koliko to dopuštaju prepreke njegovih udova i ovaj teški tovar kojim je obavijen, hitrim i krilatim mišljenjem razgledavati božanske ‹stvari›. [7] Stoga ni ne može ikada biti izgnan, ‹budući› slobodan i srodan s bogovima i svakom svijetu i svakom vijeku dorastao. Jer njegovo mišljenje obilazi svo nebo i odapinje se u svo prošlo i buduće vrijeme. A ovo tjelešće, zatvor i okov duha, biva bacano simo-tamo; na njemu se izvršavaju mučenja, razbojstva, bolesti: dok je sâm duh svet (*sacer*) i vječan i na njega se ne može dići ruka.”
- xxvi *nekoličak* – umanjena od *nekoliko*.
- xxvii *najbrža zvijezda* – prehodnica Gladoljet (planet Saturn), koja ima ophodno vrijeme od približno 29,46 godina. Usp. u ovom djelu knjigu 7, 29, 1: „Zvijezda Saturn, koja od svih zvijezda najspriježe izvršava svoj put [...]”
- xxviii *Slučajnost*, lat. *cāsus*, a ne *consilium* ‘promisao, plan’.
- xxix Tj. atmosfera, ozračje Zemljino.
- xxx Usp. sa završetkom šestog i početkom sedmog odlomka te s bilješkom ix. Latinski *sors* znači ‘ždrijeb, ždrijebanje’, pa ‘ishod ždrijebanja’, dakle ‘ono što nekoga zapadne, udio u nečemu’, odatle preneseno ‘okolnosti u kojima se tko našao, njegov položaj ili stalež’, odnosno ‘nečija sudbina, udes’. A *consors* je onaj koji dijeli istu *sors* s nekime, bilo u smislu jednakog udjela u nečemu – ‘(su) učesnik, dionik’, ili u smislu jednakih okolnosti ili položaja – ‘(su)drug, partner’. A to kada netko

dijeli istu *sors* naziva se *consortium* 'zajedničko učestvovanje u nečemu, zajedništvovanje, zajedništvo'.

Tako u sedmom odlomku Seneka govori o ljudskoj *sors*, o ljudskom položaju, o ljudskom „staležu” iz kojega se filosofirajući ispisujemo i upisujemo u bolju *sors*, u bolji „stalež” (odlomak 17), tj. postajemo dostojni da budemo dionicima iste *sors* s bogom (odlomak 6). Usp. *ČPL*, XXXI, 8. „To je najviše dobro. I ako ga stekneš, počinješ biti drugom (*socius*) bogova, a ne njihov molitelj.” *ČPL*, LIX, 14.: „Mudrac je pun radosti, vedre je čudi i miran, neuzdrman; živi ravnopravno (*ex pari*) s bogovima.”